

М. М. Мельничуккандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

СУЧАСНА МІФОТВОРЧИСТЬ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовано розуміння процесу соціалізації індивідуальності особистості в інформаційно-технологічному суспільстві під впливом науково-фантастичних творів, які транслюють сучасні міфи. Показано, що ресурсний потенціал творів фантастичного мистецтва визначається специфікою, яка полягає у трансляції в них історій пізнання та самопізнання людини.

Ключові слова: міф, фантастика, науково-фантастичний твір, пізнання, самопізнання особистості, соціалізація індивідуальності особистості.

Постановка проблеми. Соціалізація індивідуальності особистості – це не просто входження суб'єкта в соціальне середовище, а також активне відтворення цього соціального середовища в його діяльності. Ресурсом для соціалізації індивідуальності особистості може стати активне освоєння і осмислення таких культурних феноменів, які організують правила взаємодії в культурі, але не доступні зовнішньому спостереженню. До таких культурних феноменів можна віднести насамперед міфи.

Дослідження впливу наукової фантастики, яка транслює сучасні міфи, на людину може показати можливі шляхи взаємодії з сучасними науковими відкриттями.

Метою статті є теоретичний аналіз процесу соціалізації індивідуальності особистості в інформаційно-технологічному суспільстві під впливом науково-фантастичних творів, які транслюють сучасні міфи.

Завданнями статті є: 1) визначення психологічних особливостей творів наукової фантастики; 2) психологічна характеристика міфів сучасного інформаційно-технологічного суспільства; 3) обґрунтування припущення про актуалізацію процесу соціалізації індивідуальності особистості в інформаційно-технологічному суспільстві в ході комунікації з науково-фантастичними творами.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Науково-фантастичні твори, на думку багатьох філософів і культурологів, транслюють міфи сучасного інформаційно-технологічного суспільства [2; 6; 8; 14; 20; 21].

Багато проблем, пов'язаних із взаємодією людини з технологічними та науковими досягненнями, було розглянуто саме у творах жанру наукової фантастики.

Проблема визначення фантастичного найбільш яскраво висвітлена в мистецтвознавчому і філософському підходах. Філософ і письменник-фантаст С. Лем [7] у своїй монографії «Фантастика і футурологія» зазначає, що фан-

тастика як жанр літератури покликана виконувати функцію прогнозування майбутнього, конструювати і припускати розвиток соціуму в процесі інтеграції в нього нових наукових фактів і технічних винаходів.

Фантастикою в культурі певної епохи К.Г. Фрумкін [25] вважає зображення фактів і подій, що, по-перше, не існують із точки зору пануючих у даній культурі думок, і по-друге, суперечать закономірностям буття, відомим масовій свідомості. Він аналізує фантастику і фантастичне як особливу естетичну категорію, і фантастичне виникає з асиметрії процесів створення та інтерпретації символічних форм – міфів.

Інший підхід до інтерпретації фантастичного пов'язаний із проблемою трансляції іншого, з межею між «природним» і «надприродним». Причому якщо в літературному творі ефект фантастичного досягається шляхом демонстрування персонажу двох способів пояснення зображуваних подій – «природного» і «надприродного» [9], то в кінематографі даний ефект досягається онтологічною подвійністю самого персонажа – перетворенням його на чудовисько, монстра (іншої людини – робота, прибульця тощо), а також організацією простору кінотворів як надприродного і лабіринтового [13].

Аналіз науково-фантастичних творів із точки зору «перетворення» людини на монстра досить розповсюджений у зарубіжній філософській і мистецтвознавчій літературі. Так, Е. Пармон [13] говорить про те, що твори наукової фантастики пропонують приклад «постлюдини» – монстра, який є втіленням сучасних соціальних відносин у культурі постмодерну [19]. Е. Неймон [12] обговорює можливість симбіозу біології і техніки, людської свідомості та штучного інтелекту – кіберкультури з точки зору філософії. Порушення кордону між людським тілом і тілом монстра в науково-фантастичних фільмах, на думку С. Лема, демонструє не тільки сучасне уявлення про природу людини, а й прагнення до відновлення дистанційованості

Самості людини (self) від Іншого (other) і відновлення ідеального уявлення про Людину [7].

Аналіз науково-фантастичних творів із точки зору протиставлення людини і космосу теж досить популярний серед філософів і мистецтвознавців. Так, основною темою фільму С. Кубрика «Космічна Одисея: 2001» є протиставлення людини порожній космічній простору; можливість еволюції людської свідомості до такого рівня, коли буде можливим усвідомити ці космічні масштаби [1]. Отже, цей фільм змушує глядача замислитися над тим, як небезпечно виходити за межі наших традиційних уявлень про людське існування. Також, на нашу думку, погляд на Людину з глибини Космосу являє собою кінофільм «Солярис» А. Тарковського.

Науково-фантастичну літературу як деякий «граничний» феномен культури, який синтезує особливості наукової та художньої інтерпретацій дослідницьких процесів і явищ, визначає Л.Г. Новікова [11]. Наукова фантастика формує узагальнене уявлення про науку, виражене безпосередньо в художньому образі. Уявлення про науку, які формуються в науковій фантастиці, принципово нерелексивні щодо реального змісту наукового знання. Сформовані в творах наукової фантастики образи науки дають «віяло» можливих інтерпретацій об'єктів природи і соціальної дійсності, їх взаємозв'язків і розвитку. Таким чином, здійснюється евристико-методологічний потенціал наукової фантастики в можливості вибору подальшого шляху розвитку науки.

Дж. Хендерсон [22] говорить про вплив фантастичних уявлень, створених у науково-фантастичних творах, на конструювання наукового знання і суспільного розуміння науки.

Функція науково-фантастичної літератури, на думку С.П. Іванової [4], полягає в прогнозі майбутнього розвитку суспільства. У процесі сприйняття цих творів соціальна відповідальність за майбутній розвиток суспільства перекладається на рівень індивідуальної відповідальності, і таким чином здійснюється моральна функція наукової фантастики.

Таким чином, наукова фантастика транслює такі світоглядні позиції, які дозволяють справлятися з небезпеками швидких змін, які важко лягають на психіку людини, або з тим, що Е. Тоффлер [19] називав «футуро-шоком», або «шоком майбутнього». Дослідження впливу наукової фантастики на людину може показати можливі шляхи взаємодії з сучасними науковими відкриттями.

Сучасний розвиток науки підірвав довіру до класичної раціональності. А наукова фантастика як транслятор нових наукових знань і відкриттів зробила свій внесок у зміну сучасного суспільного уявлення про фізичний устрій світу. Сучасна наука і громадська думка не заперечують зараз існу-

вання паралельних світів і кротячих нір – як можливих «машин часу», а отже, вигадані науковою фантастикою фантастичні феномени стали частиною дійсності. Наукову фантастику називають сучасним натурфілософським міфом, що пояснює фізичну реальність масовій свідомості [11].

На думку Н.В. Большакової [2], специфіка жанрів наукової фантастики і фентезі дозволяє звертатися до міфології безпосередньо – це і звернення до космогонічних мотивів, і мотив бунту проти свого Творця (клонів і роботів), а також мотив розвитку недорозвиненої цивілізації (мотив культурного героя міфології). Але міфотворчість у науковій фантастиці і фентезі є різною – в науковій фантастиці автори, намагаючись пояснити фантастичне раціонально, вводять штучні поняття, породжуючи власний штучний замкнений міфологічний світ. Елементи цього світу – машина часу, паралельні простори, бластери і нуль-передавачі. У фентезі раціональних пояснень фантастичного немає – воно постулюється, і міфологічний світ в цьому жанрі на кшталт епосу і міфології давнини (як, наприклад, використання слів'янської міфології в творі «Волкодав» М. Семенової). Можна сказати, що в науковій фантастиці йдеться про ще непізнане, а в фентезі – про непізнане («річ-у-собі», за Е. Кантом). Н.В. Большакова бачить проблему «відходу» в міфологічний фантастичний світ як наслідок дезорієнтації людини в сучасному суспільстві, як можливість для розвитку її духовності [2]. Взаємозв'язок з міфологічною тематикою фільму А. Тарковського «Солярис» Н.А. Хренов [23] бачить у тому, що режисер дає космічне звучання біблійній притчі «Повернення блудного сина».

У сучасній вітчизняній психології поняття міф вживається в досить розрізнені і не маючі загальних підстав дослідженнях і розробках.

Міф – це свого роду мова-шифр, якою розмовляють між собою представники однієї культури, що дозволяє зробити одну культуру езотеричною, непроникною для представників інших культур [8].

Міф розглядається як обов'язковий фундамент будь-якої культури і всякого типу соціальності, що обґрунтовує їх і забезпечує психологічний захист людини, яка включена в цю культуру і є членом цього товариства. Різниця між культурами полягає в тому, які саме міфи (колективні уявлення) лягають в основу даної конкретної культури, як вони визначають сприйняття часу, простору і причинності, як впливають на специфіку мови і те, якому типу суспільства відповідають.

Однак механізм адаптації і легітимації певного соціального типу виявляється єдиним для будь-якого суспільства – як міфопоетичного, так і «цивілізованого» [14].

У практичній психології поняття міфу використовується для позначення деякого ірраціонального

уявлення про що-небудь, що має негативні наслідки для людини. Найбільш часто вживаними поняттями тут є «сімейний міф» і «терапевтичний міф».

«Сімейний міф» розглядається як сукупність певних захисних механізмів для підтримки єдності в дисфункціональних сім'ях [24].

Під «психотерапевтичним міфом» спочатку розумілися спеціально сформульовані для клієнта психологічні знання, що пояснюють суть проблеми і процес лікування. Але в психотерапевтичному процесі схрещуються шляхи як мінімум трьох міфологічних систем: професійної міфології психотерапевта й особистісних міфологій пацієнта (клієнта) і психотерапевта. При цьому, як зазначає В.М. Цапкін [24], міф треба розуміти не як брехню і вигадку, але як якийсь спосіб структурування і осмислення дійсності. Особистісна міфологія клієнта визначає характер, спрямованість звернення по психологічну допомогу і багато в чому ефективність вирішення проблем, ефективність консультування і психотерапії.

І нарешті – міфологічне уявлення про себе реалізується в понятті «персональний» міф. На думку Е.І. Мещерякової [10], персональний міф – це вихідна сюжетна модель, що має в свідомості людини онтологічний статус, схема його життя, що визначає систему смислів. Через призму персонального міфу здійснюються самопрезентації, він відображає розходжі стереотипи, шаблони й еталони тієї соціально-психологічної групи, з якою особистість ідентифікується або яка є її референтом. На рівні індивіда персональний міф представляється як кодування особистістю свого зв'язку між ідеальним, ментальним, трансперсональним, реально-побутовим і соціокультурним. Персональний міф як особистісний феномен не зв'язується обов'язково зі зміненими станами свідомості, з «вихлюпуванням» архетипічних образів і міфологічних сюжетів. Проте може бути виражений як споглядання своєї перспективи, яка для людини не менш реальна, як навколишнє фізичне середовище, але навіть в цьому разі персональний міф – архітектоніка морального, духовного буття.

Е.І. Мещерякова вважає, що вербальне вираження персонального міфу – початок внутрішньої роботи з самодослідження. А здатність до міфотворчості характеризує унікальність, індивідуальність людини. Таким чином, персональний міф з цієї точки зору можна розглядати як узагальнену позицію цілісного життя, що веде до розуміння людського буття як опосередкованого та структурованого тілесно, характерологічно, діяльнісно, комунікативно і знаково-символічно [10].

За А.В. Косовим [5], міфосвідомість як спосіб освоєння дійсності відіграє найважливішу роль у культурі, є первинною і універсальною формою і основою людської свідомості. Вона характеризується невиразністю, неясністю, відсутністю

абстракцій і формальної логіки, безпосереднім відображенням реальної нескінченності і світу в цілому. У його розумінні міф є комунікативною системою, що є створенням форми як одного із способів означування.

Міфосвідомість функціонально допомагає людині-носію орієнтуватися в просторі, насамперед інформаційному. Вона демонструє відносність сприйняття реальності через обмеження суцього його протилежністю, використовуючи символи і метафори для конкретизації сенсу, секуляризуючи, персоналізуючи й інсценуючи свою основну ідею, стаючи загальнозрозумілою і загальнодоступною, породжуючи відчуття спільності, зміцнюючи почуття ідентичності, фіксуючи моральні цінності; пояснюючи в будові світу те, що наука наразі пояснити не в змозі. На розуміння феномену «міфосвідомість сучасної людини» досить сильний відбиток накладає те, що відбувається прорив у незвідане в сфері культури [5].

Таким чином, можна говорити про те, що уявлення про міф в психології не є однозначним. Загальною подібністю усіх розглянутих вище уявлень про міф є розгляд його як цілісного, особистісно значимого утворення, яке необхідно обов'язково враховувати під час роботи з людиною як носієм психологічної реальності. Але водночас вказується ірраціональна природа цього утворення. Практично всіма визнається, що міф не раціональний за своєю природою, і ця ірраціональність проживається людиною (у якій цей міф присутній) як істинність.

Міф, як видно з вищевикладеного, виконує регулюючу функцію в культурі, і освоєння змісту міфів таким чином може допомогти особистості під час її соціалізації, адаптації до культурного середовища.

Виклад наукового матеріалу. Для того щоб визначити, що може бути ресурсом соціалізації в сучасному інформаційно-технологічному суспільстві, розглянемо спочатку характеристики самого інформаційно-технологічного суспільства. Е. Тоффлер у своїй роботі «Третя хвиля» говорив про виникнення так званого постіндустріального суспільства, в основі якого будуть лежати інформаційні технології та індивідуалізована трудова діяльність [19]. Сучасну точку зору на існуючу громадську організацію багато філософів визначають поняттям інформаційна культура. «Інформаційна культура пов'язана з соціально-інтелектуальними здібностями людини та її технічними навичками» [16, с. 21]. Перші пов'язані як із аналітичними здібностями, так і зі здатністю виносити незалежне, індивідуальне судження з великого «поток» інформації в сучасному суспільстві. Технічні навички пов'язані з інтегрованістю технічних пристроїв (від телефонів до персонального комп'ютера і

комп'ютерних мереж), комп'ютерних технологій і програмних продуктів у спосіб життя людини, в її професійну і соціальну діяльність.

Індивідуальність як цінність у сучасному інформаційному, постіндустріальному суспільстві присутня в такому соціальному утворенні як креативний клас [16]. Члени даного класу досить добре соціалізовані, але водночас є також яскравими індивідуальностями. Можливість стати членом даного класу є практично у кожної людини, яка виявляє високий рівень творчої активності в будь-якій професійній діяльності. Усвідомлення своєї інакшості може сприяти соціалізації в цьому соціальному класі, що дає змогу особистості не тільки зберегти свою індивідуальність, але і зайняти адекватну соціальну нішу в сучасному інформаційно-технологічному суспільстві. Усвідомлення своєї індивідуальності, інакшості як унікальності своїх світоглядних смислів і установок, які можуть відрізнитися від світогляду інших людей, сприяє актуалізації терпимішого, толерантнішого ставлення до Інших, що є дуже важливим фактором соціалізації в сучасному мультикультурному суспільстві.

Ще одним ресурсом соціалізації особистості може служити усвідомлення відносності раціонального пізнання, яке демонструється в науково-фантастичних творах. Зайва центрованість на людській природі (антропоцентризм) в сучасному інформаційно-технологічному суспільстві може призвести до поганої адаптації людини під час роботи з технічними та інформаційними технологіями, що займають все більше місця в сучасному житті. Прийняття і усвідомлення інакшої (а не звичної) точки зору про самого себе, Інших і навколишній світ сприяє більш зрілій та адекватній адаптації в сучасному суспільстві, що характеризується наявністю великої кількості субкультур (соціальних груп різних типів), а також досить високим темпом еволюції інформаційно-технічних інновацій і громадської думки.

Основною специфічною якістю науково-фантастичних творів можна назвати сам феномен фантастичного, уявного, метафоричного, який включає в себе потужний раціоналістичний, пояснюючий складник. Така діалектична взаємодія між ірраціональним і раціональним, трансльована в науково-фантастичних творах, може актуалізувати внутрішню активність особистості у процесі визначення неоднозначних і невизначених феноменів як зовнішньої (об'єктивної), так і внутрішньої (суб'єктивної) реальності. У першому випадку буде актуалізуватися об'єктивне пізнання навколишнього світу, у другому – суб'єктивне пізнання самого себе – самопізнання особистості.

Іншим аспектом специфіки науково-фантастичних творів можна назвати трансляцію позиції Іншого в особливій формі. Інший в даних творах представлений не як Антагоніст, а як Непізнаний

Інший (Інакший). Стратегія взаємодії з цим Іншим – пізнання, а не протиставлення і протистояння. Таке ставлення до Іншого (Інакшого) передбачає можливість діалогу та конструктивної взаємодії, а не суперництва і конфлікту. Психологічний вплив науково-фантастичних кінофільмів, таким чином, полягає в актуалізації процесів пізнання Іншого, Інакшого і самопізнання самого себе як Іншого.

Узагальнюючи вищесказане, слід зазначити, що фантастичне містить проблему Інакшого як того, що лежить за межами людської свідомості і самого процесу пізнання, Інакшого як радикально нового і ще непізнаного.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Відповідно до поставлених завдань теоретичного дослідження слід зазначити: 1) фантастичне містить проблему Іншого та Інакшого як того, що лежить за межами людської свідомості і самого процесу пізнання, як радикально нового і непізнаного; 2) освоєння змісту міфів, які виконують регулюючу функцію в культурі, може допомогти особистості під час її соціалізації, адаптації до культурного середовища; 3) діалектична взаємодія між ірраціональним й раціональним, трансльована в науково-фантастичних творах, може актуалізувати внутрішню активність особистості у процесі визначення неоднозначних і невизначених феноменів як зовнішньої реальності – актуалізації об'єктивного пізнання навколишнього світу, так і внутрішньої реальності – актуалізації суб'єктивного пізнання самого себе – самопізнання. Освоєння цінностей пізнання та самопізнання особистості можуть сприяти ефективній соціалізації в культурі, яка орієнтується на інтенсивні зміни у сферах технологій та міжкультурних взаємодій.

Таким чином, сучасні міфи, такі як міфи пізнання непізнаного, що транслюються в науково-фантастичних творах, можуть сприяти соціалізації особистості в інформаційно-технологічному суспільстві. Перспективами подальшої розробки проблеми можуть бути емпіричні дослідження процесу актуалізації самопізнання особистості в ході комунікації з науково-фантастичними кінофільмами.

Література:

1. Аронсон О. Космическое бессознательное. Аналитика С. Кубрика. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. С. 213–233.
2. Большакова Н.В. Фантастика : современный миф и массовое сознание акова. Москва : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 26 с.
3. Дашкова Т. Фантастическое в фильмах Андрея Тарковского Солярис и Сталкер / Т. Дашкова, Б. Степанов. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. С. 311–344.
4. Иванова Н.Л. Психологическая структура социальной идентичности : автореферат дис. ...

- канд. философ. наук. Ярославль, 2003. 14 с.
5. Косов А.В. Генезис, структура и функции современного мифосознания. Материалы IV Всероссийского съезда РПО. 18-21 сентября 2007 года : в 3 Т.Т 2. Москва – Ростов-на-Дону : Издательство «КРЕДО», 2007. – 14 с.
 6. Кэмпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить ; пер. с англ. К.Е. Семенова. Киев : София, 2002. 256 с.
 7. Лем С. Фантастика и футурология ; пер. с пол. С.Н. Макарецва под ред. В.И. Борисова. Москва : ООО «Издательство АСТ», ЗАО НЛП «Ермак», 2004. 591 с.
 8. Лобок А. Антропология мифа. Екатеринбург : Банк культурной информации, 1997. 688с.
 9. Менегетти А. Кино, театр, бессознательное ; пер. с итал. Москва : ННБФ «Онтопсихология», 2003. 224 с.
 10. Мещерякова Э.И. Персональный миф в психологическом консультировании: автореферат дис. ... док. психол. наук. Барнаул, 2001. 36 с.
 11. Новикова Л.Г. Научная фантастика и ее роль в формировании образа науки будущего : автореферат дисс. канд. философ. наук / Л.Г. Новикова. Минск, 1986. 18 с.
 12. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания ; пер с англ. Москва : Рефл.-бук, 1998. 464 с.
 13. Пармон Э.А. Роль фантазии в научном познании. Москва : Изд-во «Университетское», 1984. 176 с.
 14. Пашинина Д.П. Основания мифа в культуре и миф как основание культуры (МГУ) *Смыслы мифа : мифология в истории и культуре. Сборник в честь 90-летия профессора М.И. Шахновича. Серия «Мыслители».* Выпуск №8. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского философского общества, 2001. 300 с.
 15. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. Москва : Изд. МГУ, 1997. 400 с.
 16. Рейман Л.Д. Информационное общество и роль коммуникаций в его становлении. *Вопросы философии.* 2001. № 3. С. 3–9.
 17. Самутина Н. Фантастическое кино и проблема иного. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. С. 86–82.
 18. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1997. 144 с.
 19. Тоффлер Э. Третья волна. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. 776 с.
 20. Чернышева Т.А. Фантастика и современное натурфилософское мифотворчество. Художественное творчество. Ленинград : Коммуна, 1983. С. 58–76.
 21. Цокарев З.У. Мифический смысл и социальный код. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 271 с.
 22. Хендерсон Дж. Психологический анализ культурных установок. Москва : Добросвет, 1997. 219 с.
 23. Хренов Н.А. Кино : реабилитация архетипической реальности. Москва : Аграф, 2006. 701 с.
 24. Цапкин В.Н. Единство и многообразие психотерапевтического опыта. Москва : Добросвет, 1997. 213 с.
 25. Фрумкин К.Г. Философия и психология фантастики. Москва : УРИСС, 2004. 237 с.

Мельничук М. М. Современное мифотворчество и социализация личности

В статье обосновано понимание процесса социализации индивидуальности личности в информационно-технологическом обществе под влиянием научно-фантастических произведений, которые транслируют современные мифы. Показано, что ресурсный потенциал произведений фантастического искусства определяется спецификой, которая заключается в трансляции в них историй познания и самопознания человека.

Ключевые слова: миф, фантастика, научно-фантастическое произведение, познание, самопознание личности, социализация индивидуальности личности.

Melnychuk M. M. Modern mythologization and personality socialization

The article substantiates the understanding of the process of socialization of the individuality of an individual in an information technology society under the influence of science fiction works that translate modern myths. It is shown that the resource potential of works of fantastic art is determined by the specifics, which is the translation of the stories of human knowledge and self-knowledge by them.

Key words: myth, fiction, science-fiction, knowledge, self-knowledge of the person, socialization of the individuality of the individual.